

היתה אהבה?

נורית גרץ: **ים ביני לביןך**, כנרת זמורה
ביתן דביר 2015, 288 עמ'

נאמנותה לבעלה, היא יוזמת קשר אינטימי עם מיכאל. התחקירנית של נורית גרץ (נטליה ימפולסקיה) מצאה מסמכים המוכיחים שמיכאל בוריסוב ברנשטיין לא גויס לצבא, מעולם לא נחקר על ידי ג.פ.א.ו. וצ'קה, ולא נאסר. הוא עבד עד גיל שמונים כמרצה בבית הספר האלקטרוטכני בפטרבורג, ונפטר בשיבה טובה בגיל שמונים וחמש. כל זה בניגוד למשתמע מדברי המתעדים את קורות חייה של רחל, שכביכול האיש נעלם,

הקשר.

הסופרת מתארת את רחל כצעירה מלאת חיים, שיוזמת את ההתקרבות למיכאל. היא זאת שמזמינה אותו לשבת לידה וליד חברתה (מריה שקפסקיה, משוררת אנרכיסטית, ששללה נישואים, דת, רכוש וכו'; רחל תרגמה משיריה לעברית), היא מתפרצת לחדרו, ודורשת ממנו לצאת עמה לטיול, ואילו מיכאל מופנם, אדיש כלפי חוץ, ולא פעם מתחמק מחברתה. היא מלמדת אותו עברית, והוא מלמד אותה

אספרנטו. הם אוהבים את אנה אחמטובה, פרנסיס ז'ס (משיריהם תרגמה רחל לעברית), ואת "פר גינט" של הנריק איבסן (רחל כתבה שיר על סלובוויג). היא מתלוננת שהוא קר כקרח, שהוא מרבה לשתוק.

הקשר שנרקם בין השניים בטולוז נמשך שנתיים (1913-1915), בינתיים, כאמור, פרצה מלחמת העולם הראשונה, והמחברת מתארת ביד אמן את הרקע: רצח פרנץ פרדיננד, הכרזת המלחמה נגד סרביה, פלישת גרמניה לצרפת ולפולין; בהמשך - המהפכה הבולשביקית על כל מוראותיה: הוצאות להורג של "גורמים קונטרה-רבולוציונריים", קצינים, בנקאים, קולאקים; "טיהורים", הגליית אוכלוסיות שלמות, מגרשים לסיביר, מחרימים תבואה, קולקטיביזציה של הכפרים שגורמת לרעב נורא של מיליוני בני אדם. בתוך כל האנדרלמוסיה הזאת, נוסע מיכאל הביתה, עטור בדפילומה של מהנרס, דרך אנגליה וקריסטיאנה שבנורבגיה (במטרה לראות את המקום שבו כתב קנט המסון את רעב). הוא נוסע לליובאן, עירם של הוריו, וחווה את אימי המשטרה: תור ענק ללחם, בחורף הנורא אין עצים להסקה. איש אינו יודע מה מותר ומה אסור לקרוא. מיכאל אוהב את לרמונטוב, פושקין, אלכסנדר בלוק, איליה ארנבורג, סרוונטס, אך מזהירים אותו שלא יקרא את דוסטויבסקי ואת צ'כוב.

שתי נשים יוזמות קשר עמו, והוא נענה להן בחוסר התלהבות: ריה סמויאלובנה (ראיסה שב-1933 נשא אותה לאשה), מזמינה אותו לחסות מטרייתת בגשם, ואחר כך לחדרה. נטשה, כביכול בת של קולאקים (אביה היה סנדלר!), גורשה עם בעלה ועם כל משפחתה לסיביר. חלקם מתו בדרך, והשאר מתו בקור, ברעב ובעבודה הקשה. היא מצליחה לברוח, ובמשך חודשים של נדודים היא חיה מגנבות קטנות בכפרים שעברה בדרך. בעלה הבטיח לה לבוא בעקבותיה, והיא מחכה לו כל יום בתחנת הרכבת. מיכאל, המתואר בספר כאיש אמפתי לסבל הזולת, מוצא לה מקום לינה ועבודה (אף שכתבו של קולאק אסור אפילו לדבר עמה ועל "חטא" כזה מקבלים מאסר לשנים רבות). עם כל

העולם גדוש "זמירות נוגות", ובטרגדיות ואמני מילים, אמני צבע ואמני צליל נתנו לכך ביטוי מרגש. אבל מה באמת היה טמון בשיריה של רחל, שהם מרטיטים את הלב עד דמעות יותר מיצירות אחרות מהספרות העברית ומספרות העולם? נדמה לי שתשובה חכמה הציע לכך ראובן קריץ (היושב היום בגרמניה): הוא ציין שסוד נפלאות שיריה טמון בכך שהיתה בעלת אינטלקט אדיר, אבל הצליחה להעניק לשיריה פשטות שכביכול שווה לכל נפש. היא הרי כתבה את שיריה בעזרת מילון, ובמכתביה ניתן למצוא שגיאות כתיב לרוב (ראו דוגמה בספרנו בעמ' 233), ואיזו עוצמה מטלטלת יש בשירים אלה.

אחרי שהתרשמתי מספרה הקודם של נורית גרץ על דעת עצמו, חששתי מהמשימה הגדולה שלקחה על עצמה הפעם: לכתוב על האהבה הלא ממומשת שבין רחל לבין מיכאל ברנשטיין. האם תצליח לנתב את הקורא בארג מפעים הלב של השירה הגדולה והאהבה שהוחמצה?

האומנם אהבה? רחל מצהירה בפני מניה חברתה שמיכאל היה אהבתה הגדולה (עמ' 239), וגם שיריה, כביכול, אינם משאירים מקום לספק ('זמר נוגה', 'כאן על פני האדמה', 'בוקר וערב', 'איביב'); אבל שירים רבים יותר כתבה על ואל גברים אהובים אחרים בחייה, לפני ואחרי המפגש עם מיכאל בטולוז ('פגישה חצי פגישה', 'הד', 'אשתו', 'כוחי הולך ודל', 'גן נעול', 'העברת ידך', 'אני ואתה', 'שי', 'בגני נטעתיך', 'אתה לי', 'הנה אקח את מבט עיניך', 'משאלה', רשימה חלקית). רחל עצמה מספרת למיכאל (ובהמשך גם כותבת לו) על נקדימון, נוח, ברל, זלמן; ולא רק זאת, הספר מזכיר כיצד רחל ומיכאל עצמם מטילים ספק אם באמת היתה אהבה (כך כותבת רחל מפורשות לחברתה מריה שקפסקיה), ועיקר העיקרים: מדוע נפרדו אם אהבו כל כך? הוא המשיך ללמוד הנדסת חשמל בטולוז, והיא נסעה לאחיה ברוסיה לטפל בילדים לפרנסתה (אביה חדל לשלוח לה כספים כי מלחמת העולם הראשונה בדיוק פרצה אז). מדוע היא לא טרחה להיפרד ממנו לפני שעזבה לרוסיה? מדוע הוא לא ביקש ממנה להישאר עמו ולחיות בדוחק ממה שהוא משתכר? וכאשר היו שניהם במחוזות האימפריה הסובייטית, מדוע לא ביקר אצלה כששהתה בקרמצ'וק בביתו של אחיה, באודסה ובבאקו, כשאושפזה שם? מדוע לא עלה לארץ ישראל אחריה? אלה השאלות אשר שואל עצמו הקורא לנוכח מכתבי האהבה הנפלאים המצוטטים בספר (ואף ממוספרים מ-1 עד 29). מיכאל אמנם נשאר ברוקוּתו עד שנות החמישים לחייו, אבל היו לו יחסים קרובים עם שתי נשים, ותמיד (לפי הספר) הן שיזמו את

ואולי מצא את מותו באחד הגולאגים.

עובדות מוכחות אלו לא התאימו ל"הגיון" של השלטון הסובייטי: הוא הרי השתתף באספות ציוניות, והתכתב עם רחל שגרה בארץ ישראל "הקפיטליסטית", בזמן המהפכה היה בצרפת, באנגליה ובנורווגיה, במקום לסייע למעמד הפועלים. הוא למד עברית, וקרא ספרים "אסורים": כל זה די היה בו כדי לחקור אותו בעיניים ולשלחו למאסר לשנים רבות, ואף להעמידו בפני כיתת יורים. נורית גרץ החליטה שמשוהו מזה מן הסתם קרה לו, והיא מתארת את המעצר, החקירה, ואילו צו להלשין על חבריו הציונים. התיאורים האלה הם ממש ספרות מופת, ואני, שטעמתי בנעורי מעט ממשעמיה של ההווה הקומוניסטית, מעיד "מידע אישי" שכך אכן התנהלו העלילות כלפי "מתנגדי המשטר".

לקראת סוף הספר מתוארים אירועים בארץ ישראל: מפעל החשמל של רוטנברג, ייסוד הטכניון והנכות האוניברסיטה, רצח ברנר, וכמובן, קורותיה של רחל: עורכי דבר' מקבלים ממנה שירים, התכתבות עם דבורה דיין וחיותה בוסל, ביקורה בבית הספר של חנה מיזל ואצל הזוג דיין (כולל שיחה עם משה הקטן המתגעגע לדגניה), ביקוריו של אורי צבי גרינברג אצל רחל כשהוא שתי, האשפוז ב"מבראה" בגדרה, ושועתה לברכה חבס שתחזיר אותה לתל אביב. למיכאל נודע על מחלתה ועל מותה באיחור מפיהן של חברותיה לליובטה, מניה ומריה, אבל הסופרת מייחסת לו יכולת לדמיין את הקורות אותה, גם כאלו שלא היה לו כל סיכוי לדעת (ראו עמ' 198-199, 233-234, 239, 270 ועוד); לדעתי, זה לא היה נחוץ, וזה אפילו פוגם מעט ביצירה המרגשת שהמחברת רקמה. רחל זכתה באמת ביוצרת רגישה שהזדהתה בכל נימי נפשה עם מארג החיים הנפתל והנוגה שלה ושל מיכאל ברנשטיין.

המון ידע, מסירות, ובעיקר - לב רגש, הושקעו בספר זה, והוא אכן מגיע אל הלב. ♦

משה גרנות